

**LUẬN ÁN TIẾN SĨ XÃ HỘI HỌC  
NGUYỄN TRUNG HIẾU. *Biến đổi cấu trúc gia đình trong quá trình già hóa dân số ở nông thôn đồng bằng sông Hồng***

*Chuyên ngành: Xã hội học*

*Mã số: 9310301*

Vùng đồng bằng sông Hồng bao gồm 2 thành phố trực thuộc Trung ương và 8 tỉnh. Tổng tỷ suất sinh của vùng có xu hướng giảm nhẹ trong giai đoạn 2009-2019. Xu hướng giảm sinh và mức sinh thấp đã và đang tác động làm tăng tốc độ già hóa dân số của vùng. Trong bối cảnh đó, cấu trúc gia đình vùng nông thôn đồng bằng sông Hồng thời gian qua có nhiều biến đổi. Những chiều cạnh của biến đổi cấu trúc gia đình đang diễn ra có liên hệ với nhau, từ quy mô, cơ cấu gia đình đến các chức năng cơ bản của gia đình cũng như các mối quan hệ giữa các thành viên trong gia đình, quan hệ hôn nhân,... Luận án mô tả bức tranh về xu hướng biến đổi cấu trúc gia đình và xác định những yếu tố ảnh hưởng đến quá trình biến đổi cấu trúc gia đình trong bối cảnh già hóa dân số ở nông thôn đồng bằng sông Hồng hiện nay, trên cơ sở dữ liệu khảo sát 1.000 hộ gia đình tại hai địa bàn đại diện là khu vực nông thôn thành phố Hà Nội và khu vực nông thôn tỉnh Nam Định trong giai đoạn 2019-2021.

Nội dung chính của Luận án được trình bày trong 4 chương. Chương 1 và 2 trình bày *tổng quan tình hình nghiên cứu, cơ sở lý luận, phương pháp luận nghiên cứu*. Chương 3 và 4 phân tích *thực trạng biến đổi cấu trúc gia đình ở nông thôn đồng bằng sông Hồng hiện nay*, đồng thời làm rõ *một số yếu tố ảnh hưởng đến quá trình biến đổi này*. Dưới đây là một số kết quả nghiên cứu nổi bật của Luận án.

Trong bối cảnh già hóa dân số, cấu trúc gia đình ở nông thôn đồng bằng sông Hồng đang biến đổi mạnh mẽ, thể hiện ở tất cả các khía cạnh gồm quy mô, cơ cấu, các mối quan hệ gia đình.

Quá trình biến đổi cấu trúc gia đình ở khu vực nông thôn đồng bằng sông Hồng theo xu hướng quy mô gia đình nhỏ, hạt nhân hóa đi kèm với hiện tượng giảm số người trong gia đình, giảm tỷ lệ phụ thuộc của dân số trẻ và gia tăng tỷ lệ phụ thuộc của người già. Số người trung bình trong hộ gia đình khu vực nông thôn ở thành phố Hà Nội là 3,75 người và ở tỉnh Nam Định là 3,45 người; ở cả hai địa bàn là 3,60. Số người ít nhất trong các hộ gia đình của mẫu khảo sát là 1 người và nhiều nhất là 10 người. Số hộ gia đình có từ 4 người trở xuống chiếm 71,9%, trong khi đó số hộ gia đình có từ 6 người trở lên chỉ chiếm 11,3%. Ngoài ra, còn có hiện tượng giảm số lượng thế hệ cùng chung sống trong gia đình. Số hộ gia đình có 1-2 thế hệ chiếm tới 74,5%, trong khi đó số hộ gia đình có 3 thế hệ chỉ còn chiếm 25,5%. So với khoảng 20 năm trước đây, số thế hệ chung sống trong các hộ gia đình có xu hướng giảm mạnh. Đặc biệt, ở các gia đình trong 1.000 mẫu khảo sát, không có hộ gia đình nào có 4 thế hệ cùng chung sống.

Song song với xu hướng quy mô gia đình ngày càng thu nhỏ lại thì cấu trúc gia đình cũng ngày càng đơn giản hơn, ngoài ra còn có sự xuất hiện của nhiều loại hình gia đình mới, đó là các kiểu gia đình không hôn thú, gia đình khuyết thế hệ, gia đình đơn thân,... Các kiểu loại gia đình này thường không có hoặc rất hiếm trong truyền thống, song lại khá phổ biến hiện nay. Sự tan vỡ của gia đình hạt nhân do ly hôn đã làm gia

tăng đáng kể tỷ lệ những gia đình đơn thân chỉ có cha hoặc mẹ sống cùng con. Ngoài ra, những thay đổi trong quan niệm về hôn nhân, những điều kiện đặc thù của cấu trúc tuổi và giới tính trong dân số dẫn đến sự khẳng định quyền sinh sản của phụ nữ và làm xuất hiện loại gia đình khuyết thiếu. Một chỉ báo quan trọng nữa trong sự thay đổi quy mô gia đình là sự gia tăng nhanh chóng số lượng gia đình khuyết thiếu tạm thời, do các đôi vợ chồng trẻ di cư đến làm việc ở các thành phố, khu công nghiệp dẫn đến sự xuất hiện của những gia đình tạm thời khuyết thiếu thế hệ khi chỉ có ông bà sống với các cháu.

Các mối quan hệ gia đình, hôn nhân ở nông thôn đồng bằng sông Hồng cũng đang biến đổi mạnh mẽ trong bối cảnh già hóa dân số và quá trình đẩy mạnh công nghiệp hóa, đô thị hóa. Mối quan hệ giữa cha mẹ - con cái truyền thống là mối quan hệ gia đình theo chiều dọc, thể hiện ở quyền lực chi phối của cha mẹ đối với con cái và sự phục tùng của con cái đối với cha mẹ. Nhưng trong bối cảnh hiện nay, khi quy mô và cấu trúc gia đình thay đổi, các mối quan hệ theo chiều dọc này đã có những thay đổi nhất định, sự “chi phối” và “phục tùng” đã ít nhiều mờ nhạt. Quan hệ “mẹ chồng, nàng dâu” cũng có nhiều thay đổi so với trước đây khi thế hệ bố chồng, mẹ chồng hiện đại đã dần ít khắt khe hơn với con dâu. Giá trị của con cái trong quan niệm của các bậc cha mẹ cũng dần thay đổi khi việc nuôi dạy con cái trong giai đoạn hiện nay được xem như là một gánh nặng kinh tế lớn hơn nhiều so với trước đây. Quy mô gia đình dần nhỏ hơn về số lượng thành viên một phần do các cặp vợ chồng giảm tỷ lệ sinh, họ tin tưởng rằng mối quan hệ giữa số lượng con cái và sự trợ giúp kinh tế cho cha mẹ khi về già đã thay đổi, nghĩa là việc có nhiều con không

còn đồng nghĩa với sự đảm bảo kinh tế cho họ khi về già.

Theo kết quả nghiên cứu của Luận án, sự biến đổi cấu trúc gia đình ở khu vực nông thôn đồng bằng sông Hồng hiện nay có mối quan hệ với nhiều yếu tố. Trước hết phải kể đến các yếu tố như quá trình đô thị hóa, công nghiệp hóa, hiện đại hóa, những biến đổi kinh tế - xã hội. Những tác động từ các yếu tố này khiến nhiều người lao động từ bỏ nông nghiệp truyền thống để đến các đô thị, khu công nghiệp lớn làm việc dẫn đến ảnh hưởng nghiêm trọng đến kết cấu, độ bền vững của gia đình. Ngoài ra, những biến đổi cấu trúc gia đình còn chịu tác động của trình độ học vấn và thu nhập của người dân.

Những biến đổi ngày càng nhanh của cấu trúc gia đình đang tác động mạnh đến các mặt đời sống của gia đình, đặc biệt là đối với nhóm dân số người cao tuổi. Ở khu vực nông thôn đồng bằng sông Hồng, biến đổi cấu trúc gia đình và già hóa dân số đang diễn ra song hành. Tỷ trọng dân số từ 65 tuổi trở lên ở Việt Nam có xu hướng tăng dần trong khoảng 20 năm trở lại đây: năm 1999 là 5,8%; năm 2009 là 6,4%; năm 2019 là 7,7%. Trong đó, đồng bằng sông Hồng là vùng có tỷ trọng dân số từ 65 tuổi trở lên cao nhất cả nước (9,3%). Rất nhiều vấn đề đặt ra khi dân số ngày càng già đi như: số thành viên trong gia đình giảm, các mối quan hệ tình cảm trong gia đình có nhiều thay đổi... Đây là những vấn đề cần được quan tâm giải quyết nhằm hướng tới phát triển xã hội bền vững trong bối cảnh già hóa dân số hiện nay.

Luận án được bảo vệ thành công tại Hội đồng chấm luận án cấp học viện, họp tại Học viện Khoa học xã hội năm 2023.

*HOÀI PHÚC*  
*giới thiệu*